

DR. CSATÁRI BÁLINT

Falvaink sorsa 2012
Megjegyzések az elmúlt három évtized
magyar vidéki változásaihoz

Tisztelgő írás Dr. Enyedi György akadémikus emlékének

A *mezőgazdaság*, a *falu*, a *vidék*, vagy másképpen – azaz a modern világ szakirodalmi kifejezését sajátos módon, magyarul használva – „*a rurális tér*” hosszú évtizedekig meghatározó jelentőségű téma volt Enyedi György munkásságában. A Magyar Tudományos Művek Tára segítségével kiválóan követhető, hogyan építette fel – részben és jó-részt a fentebb sorolt fő témákból kiindulva – a nemrég elhunyt nagyszerű tudós és generációk sorát kutatói és tanári pályára irányító professzor a több mint fél évszázados tudományos pályáját.

Az immár teljessé vált életmű 690 tételt tartalmaz, ami egészen páratlan teljesítmény. Ezek között vannak jelentős könyvek, sokat hivatkozott alapvető tanulmányok magyarul, angolul és franciául, kisebb, de nagyon érdekes, olvasmányos cikkek, konferencia-beszámolók, sőt számos izgalmas interjú, könyvismertetés, kritika, vagy éppen vitázó-értelmező írás és válasz. Bizonyára sok-sok évre adnak majd valódi muníciót (és egészen különleges, nagyszerű példát) fiatal geográfus és regionális kutatók, sőt tudománytörté-nészek számára, hogy értékeljék és továbbgondolják e gazdag és a maga nemében bizonyára példa nélküli életmű egyes tételeit.

Enyedi György első tudományos cikke 1955-ben jelent meg, egy ma már mondhatni sajnós alig művelt, szűkebb *mezőgazdasági földrajzi* témában (ezt 1996-ig 33 további hasonló tematikájú tanulmány, sőt könyv követte¹). A „*falu*”-t mint címszavat tartalmazó és megjelent dolgozatainak sora 1975-ben kezdődik és egészen 2010-ig követhető, hogy összesen 40 ilyen magyar nyelvű munka született a tollából. Tekintettel azonban arra, hogy ő már az 1960-as években is érdemben bekapcsolódott a Nemzetközi Földrajzi Unió révén az akkori világ egyes vezető földrajzi témáinak kutatását áttekintő szaktizott-ságokba és különböző konferenciákra is részt vett, a „*rurális térről*” megjelent dolgoz-atainak száma is igen tekintélyes. A „*vidéki térről*” szóló első fontos írásai nagyrészt kül-földön jelentek meg, 1964 és 2009 között 35, többségében angol és francia nyelvű írást találunk a bibliográfiájában, a megjelenés helyét tekintve Új-Delhitől New Yorkig, Pá-rizstól Varsóig. E számára nagy nemzetközi elismertséget is hozó szakirodalmi tevékeny-ségének, külföldi vendégkutatói és professzori munkáinak eredményeit óvatosan, „finom módszerekkel”,² de igen nagy odaadással építette be a hazai szakmai tudományos köz-

¹ Kandidátusi értekezését a Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajzából írta, akadémiai doktori munkáját a magyar mező-gazdaság területi problémáiról, termelési körzeteiről. Utóbbi pontos irodalmi hivatkozását lásd Enyedi 1974.

² Ezt a kifejezést Enyedi György is gyakran és tudatosan használta, elsősorban a tudományos eredmények gyakorlati hasz-nálhatóságára vonatkoztatva.

életbe is. (Nem szerette például a „*rural*” kifejezés direkt magyar fordításában a „vidéket” használni. Joggal. Vélhetően ezért „*vidék*” címszóval mindössze 6 tanulmánya, írása látott napvilágot 1984–2011 között.³) Bár hozzátehetjük, az egyik legérdekesebb ilyen interjúja még az induló Mozgó Világban jelent meg éppen ilyen címmel: *Vidéki ország vagyunk?* (Enyedi 1984).

Nyilván egy szakmai folyóiratba szánt emlékező tanulmány csak szemezgethet ebből a hatalmas életműből, nem titkolva azt sem, hogy e tanulmány szerzőjét éppen három évtizede ő kérte fel arra, hogy szervezze meg Kecskeméten az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének Településkutató Csoportját. Akkor, egy évig rendszeresen, hetente találkoztunk. Együtt kutattunk izgalmas vidéki települési témákat. Legalább havonta egyszer elmentünk valahova a Trabantommal, a megye legeldugottabb tanyás falvaiba is. Gyakran csoportos beszélgetéseket, ma divatosan úgy mondanánk, „brain stormingokat” rendeztünk aktív falusi tanácselnököknek, például a falvak népességmegtartó képességének tényezőiről. Majd azok eredményeit sajtó alá rendezve publikáltuk a Forrás folyóiratban. Akkor jelent meg a *Falvaink sorsa* c. munkája is, amelyet lévén, hogy a *Gyorsuló idő* sorozatban látott napvilágot, országosan még a kisebb falvakban is ismertté tette szerzője nevét.

Külföldi kapcsolatai révén – akik többsége persze aktív és igen érdeklődő vidékkutató volt – egymásnak adták a kilincset francia, belga, katalán, finn, svéd, lengyel, amerikai kollégák a kecskeméti kutatócsoportunknál. Kíváncsiak voltak milyen valójában a magyar falu és a tanya, a ma már humorosan csak „gulyáskommunizmusnak” vagy „legvidámabb barakknak” nevezett Magyarország vidéke. Ahol – különösen Bács-Kiskun megyében – valóban voltak érdekes és értékes változások, folyamatok. A „nem szovjet kolhoz típusú” szakszövetkezetek, amelyek a megmaradt tanyákon tevékenységüket folytató egyéni (tagi) parasztgazdálkodókkal szervezett üzemi együttműködésben fejlődtek, melléküzemágakat létesítettek. Az erős vidékpárti vezetéssel rendelkező megye elnöke, a térségből történő elvándorlás mérséklését elérendő támogatta az ún. nagyüzemi készenléti lakótelepek létesítését, amelyekből később – részben a kutatásaink nyomán tett javaslatok alapján – ma is jól működő önálló települések, új falvak keletkeztek.

Visszagondolva persze mindenki számára a saját fiatalsága során végzett munkák legendás példákka válhatnak később, mégis lehet talán rögzíteni – mint tette Szelényi Iván is, amikor Enyedi Györggyel nálunk járt Kecskeméten –, hogy a magyar rendszerváltozás egyik kovásza a vidék és annak törekvő társadalma volt. A háztájizó, ingázó, házat építő és gyarapodó, vállalkozó parasztok (polgárok) csoportja, akik 1985-ben a tanácsai választásokon, a kettős jelölés adta lehetőség révén új falusi vezetőket választottak maguk közül. Akik – sok-sok helyen az országban – képesek voltak a falvak maradék közösségének a megszervezésére, a lassú vidéki infrastrukturális felzárkózás beindítására, amely tevékenységek – legalábbis vidéken – szükségképpen „megágyaztak” a rendszerváltozásnak.

Akkor, az 1980-as években, talán éppen a fentebb röviden sorolt vidéki változások „rejtelmes” piacconformitása, dinamikája, megújuló képessége miatt, vagy talán a számos idelátogató külföldi vendég őszinte szakmai-tudományos lelkesedése nyomán való-

³ Az egyik vidékpolitikáról szóló könyv recenziójában így ír: „vidék” fogalomnak többféle meghatározása van, még a hazai szaknyelvben is háromféle, már az indulásnál tájékoztatni kellett volna az olvasót arról, hogy mit ért a szerző a „vidék” fogalmán (Enyedi 2009).

ban nehezen volt elképzelhető, hogy a rendszerváltozás legnagyobb vesztese kétségtelesen a magyar vidék lesz. De ez már egy másik történet.

Mindezekből kiindulva ebben az írásban Enyedi György emlékének tisztelegve, a mezőgazdasági és faluföldrajzi kutatásait mintegy lezáró, szintézisszerű munkájához, a *Falvaink sorsa* c. kötethez szeretnék megjegyzéseket, kommentárokat fűzni. Talán az olvasó számára is érdekes lehet abból kiindulni, hogy a tudományos megismerésnek mindig szüksége van „távlatra”. Bő negyedszázad vagy szűk három évtized kellő távlat volt számára is (1955–1980), hogy megírja ezt a remek könyvet. S talán magam is úgy tekinthetek vissza az 1982–2012 közötti évekre, hogy immár bátran leírhatók olyan tények és vélemények, amelyeknek ma nyilvánvalóan egészen más a „hangzása”, mint akkortájt volt.

S ezt a „hangzást” a magyar vidékről, annak földrajzáról, elmaradottságáról és átalakulásáról, területi és települési jellemzőiről, akkor Enyedi György köré csoportosulva számosan biztosították. Beluszky Pál és Berényi István, Tóth József és Barta Györgyi, Sikos T. Tamás és Süli Zakar István, s e sorok szerzője is.

Fontos rögzíteni, hogy az Enyedi György professzor által szervezett és gyakori közös szakmai vitáinkon érlelődő tudományos gondolkodásunk eredményeire akkoriban valós igény mutatkozott. Tudományos, tervezői igények és az akkori kor szellemének megfelelően az ún. „hatalmi-politikai vezetők reformigény” is egyaránt jól kimutatható volt. Biztos vagyok benne, hogy emiatt is érdekes, sőt érdemes újraolvasni és újraértékelni bizonyos munkákat.

A *Falvaink sorsa* azért is nagyon érdekes munka, mert egy nagy formátumú kutató általa igyekezett lezárni pályájának egy nagy szakaszát, hogy utána az urbanizációs folyamatok, a városok és a regionális átalakulás nagyobb összefüggésrendszerei felé forduljon. Így lehetett e tudatos pálya csúcsa a 2012 nyarán megjelent *Városok világa*.

Gondolatmorzsa a magyar vidékről Enyedi György nyomán

A fentebb említett kis könyvecske, a *Falvaink sorsa* fejezetei szerint halad majd tovább ennek az írásnak a gondolatmenete. Minden egyes – szó szerint az eredetivel azonos címmel szereplő – fejezetből kiválasztok egy-két Enyedi György által 1980-ban leírt kulcsmondatot, tézist, fontos tudományos megállapítást, majd ezt szembesítem a mai magyar tanyasi, falusi, kisvárosi, azaz vidéki állapotokkal ezen emlékező cikk szerzőjének a kutatási tapasztalatai és véleménye alapján.

*Bevezető*⁴

Az „újraértékelésre” szánt kötet előszavában igen bátran írja le a szerző: „a faluról, nemcsak a szaktudományoknak, de jószérivel mindenkinek...egyaránt van valamilyen véleménye” (Enyedi 1980. 8.). A városlakónak gyakran lekicsinylő ez az álláspontja, a falun és a tanyán élők meg hajlamosak felnagyítani a maguk bőrén közvetlenül érzett vidéki problémákat. Valahogy úgy van ez, mint ahogy Enyedi György is idézi Karinthy Frigyes ismert mondását: „soha nem lesz egyetértés a férfi és nő között, hiszen mind a kettő mást

⁴ A tanulmány további részében az Enyedi Györgytől szöveghűen idézett részeket kurzív betűvel jelzem.

*akar. A férfi a nőt, a nő a férfit.*⁵ Azóta – talán az elmúlt évtizedben lezajlott erőteljes szuburbanizáció miatt – megváltozhatott annak megállapításnak az érvényessége, hogy a városi életforma leglelkesebb hívei falun élnek, hiszen sok százezren költöztek közülük falura. De az nem, hogy „*az egészséges falusi életmód, a kis közösségek szoros emberi kapcsolatainak dicsérete*” meg inkább a városokban jellemző.

Érdekes eltöprengeni 2012-ben azon, hogy az államszocializmus időszakának nemzetközi léptékben is sikeresnek tekinthető magyar agrár-vidékfejlesztő évtizede után (az 1970-es évek kétségtelenül ilyenek), valóban nem voltak „*antagonisztikus ellentmondások*”⁶ a városok és a falvak társadalmi között. Ma ugyanis ismét érzékelhetők súlyos ellentmondások. A város–vidék kapcsolatok erőteljesen átalakultak, jobbára szétestek, a vidék társadalma egyértelműen a rendszerváltozás vesztesének tekinti magát. Tulajdonképpen joggal. Elég csak arra gondolnunk, hogy az egykori falusi ingázók városi munkahelyei megszűntek, a legalább két évtizeden át biztos falusi alapjövédelmet biztosító termelészövetkezetek szétestek, a vidéki települések termőföldjének új tulajdonosai jórészt másutt élnek, s nem ritka, hogy egyes vidékeink valójában „gettósodnak”. Általános falusi problémának tekinthető az öregedő helyi társadalom és a vele járó szegénység.

Pedig Enyedi György már akkor egyértelműen felhívja a figyelmet: „*Városhálózatunk fejlesztése tervszerű és meglehetősen eredményes. (...) A falusi településhálózat átalakulása azonban lényegében spontán folyamatok hatására, kellő szabályozás nélkül folyik.*” Szerintem a rendszerváltozás csak felerősítette ezt. Sőt, ma egyértelműen kijelenthető, hogy a falvaink jövőjéről akkor leírt Enyedi forгатókönyvek nagyon is találóak: a) a falvak megújulása, ismételt népességnövekedése; b) a falvak és városok hosszú távon fennmaradó kiegyensúlyozott viszonya; c) a falvak eltűnése, a városi életforma kizárólagossá válása.

Különösen az utolsó változat utolsó tétele érdemel kiemelést, hiszen falvaink nagy többségében ma már semmilyen állatot nem tartanak (még tyúkot sem), a falusi lakóházakhoz tartozó telkek kertjeit nem vagy alig művelik, a vonzó városi életforma mintáit pedig a kereskedelmi televíziók „víziói” szolgáltatják. Az újraolvasott könyvben pontosan ezt találjuk: „*a földeket a városokból kiingázva is meg lehet művelni. Ez a helyzet is elképzelhető.*”

A magyar falu

A magyar falu akkori leírása igen tárgyyszerű: „*Különböző a múltjuk, eltérő a jelenük, s nem lesz egyforma a jövőjük sem. Ezért nem lehet falvaink sorsáról általában beszélni.*” Ma sem lehetne, s legalább a nagy csoportjaik között különbséget kellene tenni azért, hogy a hozzájuk köthető településpolitika is hatásosabb lehessen. Az akkori „*nagyfalvak*” szinte mindegyike mára már megkapta a városi rangot, sajnos úgy is, ha *funkcionálisan* semmi sem különböztette/különbözteti meg a falusi települések ellátottságának, életminőségének az átlagától. Ezzel egyébként – tekintettel a községek és a városok statisztikai megkülönböztetésére – a három évtizede nagy adatgazdagsággal megírt könyvfejezet is alaposan „átíródott”.

5 Uo: 9. o.

6 Enyedi György által használt kifejezés, uo. 10. o.

Az *átlagos faluméret* harmadával csökkent (1800 főről alig kevesebb mint 1200-ra) az elmúlt négy évtized alatt, és a falvak ellátottsága is egyre kevésbé a mérettől, mint inkább a földrajzi fekvéstől, az adott falusi közösség, a helyi társadalom állapotától, a helyben lakók vállalkozó képességétől függ. Talán a legnagyobb szerepet a mérethez kevésbé köthető változások tekintetében a lakó-, a második otthon, vagy az idegenforgalmi funkció erőteljes megjelenése játszotta falvainkban. Mint Enyedi írja: *„Változott természetesen a falvakban lévő lakóházak mérete, formája, komfortja, a falvak gazdasági funkciója (...) és valóban drámai változáson ment át a falusi társadalom.”*

A falusi társadalom átalakulása

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya tovább csökkent, a legsúlyosabb veszteség, ami a falvaink társadalmát érte az elmúlt két évtizedben az az, hogy az erőteljesen szuburbanizálódó főváros és néhány vidéki nagyváros környéki falusi teret kivéve a foglalkoztatottság nagymértékben visszaesett. Nemcsak a falusi nagyüzemek melléküzemágainak megszűnése csökkentette a foglalkoztatást, hanem az ingázás (leginkább a heti ingázás) visszaesése is, azaz a városi ipari területek válsága, a nehézipar és a bányászat szinte teljes felszámolódása. A három évtizeddel ezelőtti – a *Falvaink sorsában* részletesen leírt és elemzett – trendekhez képest, amikor a természetes fogyás még csak néhány falusi térségben (Somogy, Zala) volt jellemző, mára általánossá vált. Minthogy azt is jól látta előre Enyedi György, hogy egyes térségekben *„az általános elmaradottság, a születéskorlátozást tiltó szekták terjedése, a cigány lakosság jelentős számaránya mind hozzájárulnak ehhez a magas természetes szaporodáshoz”* (Enyedi 1980, 37–48. o.).

1. ábra

„Gettósodó” falvak hazánkban

Forrás: Tóth K. 2000.

Ahol a magas születésszám, az alacsony foglalkoztatottság és az alacsony képezettség egyszerre van jelen, ott igen súlyos válságba került mára a falvak társadalma. E három mutató alapján képzett változása szerint látható helyzetet csak súlyosbítja az előregedés általánosan magas falusi aránya (1. ábra).

Sajnos azoknak a szolgáltatásoknak a köre, amelyek korábban a falvak iparosodásával vagy az életszínvonal 1970–80-as évekbeli mérsékelt növekedésével párhuzamosan foglalkoztatást biztosítottak, szintén szűkült. Így ma már a kisebb településeken a legkisebb kapacitású vegyesbolt „piackonform” fenntartása is komoly nehézségekbe ütközik. Az átlagos magyar falvak fő foglalkoztatói ma már egyértelműen az önkormányzatok. Emiatt statisztikai tekintetben a tercier szektor magas vidéki reprezentációja tulajdonképpen erősen torz képet mutat.

Az újraolvasott könyvben talán a legérdekesebb előrejelzést a falusi életmód változásaival kapcsolatosan tette a szerző. Ebben a témakörben a következőket írja: „*a belső erőforrások – tehát a már jellemzett társadalmi, foglalkozási átalakulás mellett – olyan külső tényezők is szerepet játszanak, mint az ország általános műszaki-gazdasági fejlődése, a tömegkommunikációs eszközök terjedése stb.*” (Enyedi 1980, 9. o.)

Az ugyan elmondható, hogy az ország általános műszaki-gazdasági fejlődése előrébb ment az elmúlt 30 év alatt (vezetékes gázellátottság, csatornázottság, az autópálya és internet gerinchálózat kiépülése stb.), de ezek a műszaki infrastrukturális tényezők csak kevésbé emelték a falusi gazdaság tényleges eltartóképességét és az életmódra – különösen az utóbbi évtizedben a csökkenő jövedelem miatt – csak közvetett módon hatottak. Sőt gyakran ellentmondásosan. A kiépült infrastruktúrát falun sajnos sokan, sőt egyre többen nem képesek piaci áron megfizetni. Így a települési környezet viszonylagos javulása vagy annak korszerű használata miatt csak „*tovább nőtt a jövedelmek differenciáltsága mind társadalmi rétegek szerint, mind földrajzi szempontból.*”⁷

A három évtized alatt erőteljesen megváltozott magyar falusi értékrendben valóban jelentős szerepe lett a *tömegkommunikációnak*, sajnos negatív értelemben, illetve annak, hogy ma már a „*társadalmunk törvényei*” lehetővé teszik „*a jövedelmek tőkévé válását*”. Ezzel újra jelentős méretűvé növekedtek azok a különbségek, amelyeket a könyv megjelenésének időpontjában éppen a többszektorú falusi jövedelmeket „megengedő” államszocializmus mérsékelt. A legújabb vidéki gazdagok „*pazarló fogyasztása*” ma sokkal szembeötlőbb, mint három évtizede a „*vagyontrő kriptáknak*” mint holt tőkebefektetéseknek a látványa okozott.

A falusi társadalom életmódját, életkörülményeit akkor feltáró országos vizsgálatok eredményeiből kettőt emel ki Enyedi György:

- „*A termelés és az életmód korszerűsége közötti ellentmondás fokozódott*”, aminek az elsődleges oka akkor az volt, hogy a városi iparban és a korszerűsödő mezőgazdasági nagyüzemekben dolgozók munkakörülményei jobbak voltak, mint lakókörülményeik. Határozottan ki is emeli szerzőnk: a „*felszabadulás előtt a falu elmaradt állapota és a korszerűtlen mezőgazdaság egymással harmonizált*” (Enyedi 1980, 59. o.) Talán manapság az mondható el, hogy az ellentmondás ismét fokozódik, csak éppen az ellenkező irányban. Azaz a korábban és az elmúlt két évtized-

7 Uo. 51. oldal.

- ben lassan felzárkózó, kedvezően változó vidéki életkörülmények ma „általában” korszerűbbnek ítéelhetők, mint a falvak által biztosított termelési színvonal.
- „A falvak nagyon eltérő mértékben voltak képesek életkörülményeik modernizálására”. Úgy tűnik ez a tétel viszont teljes mértékben érvényben maradt.

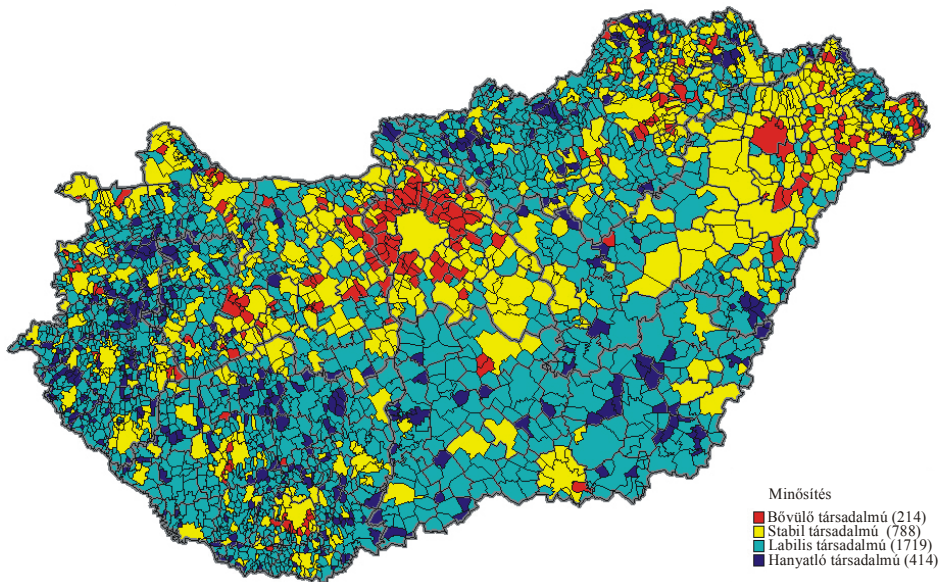
Falvak és városok

Ebben a fejezetben Lettrich Edit és Kulcsár Viktor 1970-es években készült és különböző indíttatású településtípológiáiból indul ki a szerző, majd megállapítja: *”a merev falu–város elkülönüléstől az egységes társadalmi szerkezetű településrendszer felé”* halad az ország. Vélhető, hogy a rendszerváltozás már fentebb említett város–falu dichotómiái miatt ez az egységesülés jelentősen mérséklődött, sőt bizonyos vidéki térségekben ugyanazt tapasztalhatjuk, mint harminc éve: *„a homogén, agrár jellegű falvak soraiból szigetként emelkednek ki a tőlük funkcionálisan és arculatilag is különböző városok.”*

Tulajdonképpen ezek a „szigetek” az elmúlt évtizedben újra markánsan kiemelkedtek, mintegy újrafogalmazva a piacgazdaság körülményei között a város–falu elkülönülést is. Nem csökkentette ezt érdemben a területi politika sem. A városok, elsősorban a megyei jogú városok az elmúlt években mindig kiemelt támogatást élveztek, a megyei önkormányzatoknak pedig megszűnt a vidékeket, a falvakat érdemben segítő, támogató szervező szerepköre (2. ábra).

2. ábra

A települések társadalmi dinamikája

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

Amikor a következő mondatot olvashatjuk a könyvben: „*A fejlődő országok válsága – alapjában véve a fejlődésben megrekedt falusi társadalmak válsága*” (Enyedi 1980, 81. o.), akkor nyilván nem a szerző látnoki képessége jut eszünkbe, hanem az, hogy hazánk utóbbi évtizedben befutott erőteljesen liberális kapitalista gazdasági pályája nagymértékben hasonlít az idézett mondatban szereplő példákra. „*A hagyományos vidéki közösséget a tőkés világpiacra termelés felbomlasztotta, de nem alakította át tőkés árutermelő egységekké*” (Enyedi 1980, 82. o.). A párhuzam a mezőgazdasági szövetkezetek (különösen a nem is a szovjet kolhoz típusú, hanem a tanyás egyéni gazdaságok, illetve a helyi közösségek árutermelését megszervező szakszövetkezetek) gyors és okatlan felszámolása súlyos és helyrehozhatatlannak tűnő károkat okozott a magyar vidéknek. Tőkés árutermelést segítő egységek nélkül a mai vidékeink mezőgazdaságának az eltartó képessége sem javítható érdemben. Az akkortájt méltán „*dogmatikus*”-nak nevezett falupolitikai vonások eltűntek, de nem ritkán újak léptek a helyükbe.

A falusi funkciókról

E rövidebb fejezet két fontosabb szempontot vizsgált, a falusi ipart és az idegenforgalmat. Az előbbi, mint már fentebb többször is utaltam rá, az akkori időkhöz képest mára lényegesen visszaesett. Bár az agglomerációkban, s a jó közlekedés-földrajzi helyzetű vidéki térségekben ma is számottevő az ún. falusi ipar, ahol természetesen nem a „hagyományos” jelzöt kell érteni a „falusi” alatt, hanem a modern vállalkozásokat, a beszállítói ipart, vagy éppen a csomagolást, logisztikát. Sajnos a legkritikább esetben az élelmiszer-feldolgozó ipart, amelynek korábbi üzemei az 1990-es évek elején-közepén történt privatizáció után bezártak, csődbe mentek. Ezzel egyébként nemcsak az adott vidéki foglalkoztatást biztosító gyárak mentek tönkre, s lettek az alkalmazottaik munkanélküliek, hanem az országosan több százezerre tehető termelő-beszállító falusi-tanyai háztáji-családi gazdaságok is elveszítették megélhetésük egyik fontos forrását.

A falusi turizmusunk viszont, bár e szakterület sem problémamentes manapság, lényegében igen sokat fejlődött három évtized alatt. S az azóta bekövetkezett változásoknak a kulcselemeit Enyedi György – jórészt az igen kiterjedt nemzetközi szakirodalmi ismeretei és természetesen az egész világ rurális térségeit bejárva, utazásai alapján is – igen jól ismerte (második otthonok, nyaralóházak terjedése, üdülőhellyé nyilvánítás, tájképi értékek, a falusi világ kulturális hagyományai). Ezek, azzal együtt, hogy számos vidéki panzió, kisebb és nagyobb wellness fürdő, vagy éppen bemutató lovas tanya épült, ezt a fajta vidékturizmust elsősorban a belföldi igények generálják és tartják fent. Emiatt ez az új vidéki gazdasági ágazat erősen függ a mindenkori életszínvonal változásaitól. A vidéki, falusi-tanyai turizmus semmiképpen nem alkalmas arra, hogy az azzal foglalkozó általában családi méretű vállalkozások teljes megélhetését biztosítsa, ugyanakkor fontos kiegészítő tényező lehet/kellene, hogy legyen az egész vidékfejlesztés tekintetében.

Jól látta szerzőnk, hogy a falusi turizmushoz szorosan kapcsolható „*a kulturtáj-fenntartás, a falusi települések esztétikai romlásának, egyhangúvá válásának fékezése*” (Enyedi, 1980, 107. o.), mint fontos, általános feladat. Sorai ma is teljesen aktuálisak, s csak kivételes helyeken (a Káli-medencében, Tokaj-Hegyalján) érzékelhetjük, hogy e két tevékenység valóban szorosan összekapcsolódik.

A modern mezőgazdaság és a falu viszonya

A három évtized múltán újraolvasott könyv talán „legsúlyosabb”, de mindenképpen leg-hosszabb fejezete pontosan azzal foglalkozik, amit a címében ígér. Enyedi György egyébként is legendásan híres volt egyszerű, precíz, közérthető és világos fogalmazásáról. E valóban nagyszerűen megírt, az ő korábbi, mintegy negyedszázados agrárföldrajzi kutatásait egy remek szintézisbe összefoglaló rész gondolatait onnan indítja, hogy „*a mezőgazdasági termelés szerkezete, színvonala, birtokmegoszlása, hagyományosan döntő befolyást gyakorol a falusi települések fejlődésére*” (Enyedi 1980, 111. o.).

Valóban, e tétel nagyon igaz ma is. Azon túl, hogy az ország területének ma is több mint 80%-át a mező- és erdőgazdaság hasznosítja, a mezőgazdasági termelésnek mind a szerkezete, mind a színvonala, mind a birtokmegoszlása alapvetően átalakult. Az akkor leírt „*modern mezőgazdaság*” három tényező megjelenésére alapozott: (1) „*gépesített*”, (2) alkalmazza „*a biológiai-genetikai forradalom*” eredményeit, majd a (3) harmadik fázisban „*újyszerű gazdasági integrációs folyamatok bontakoznak ki*”.

Az egyik alfejezetben hosszás és pontos elemzést olvashatunk például a természeti környezet és a mezőgazdaság kapcsolatáról. Tulajdonképpen az akkor még ismeretlen fogalom, a „fenntarthatóság” szinte minden eleme előkerül a lapokról, s hosszasan azon lamentál a szerző, hogy „*kihaszíratlanul hagyjuk az ésszerű környezethasználatból adódó természeti járadékot*”. Sajnos nem vett semmit aktualitásából ez az állítás. Sőt, a rendszerváltás, majd az Európai Unióhoz történt csatlakozás után a gabonafélék és az olajos magvak termelése olyan monokultúras agrártípusokat hozott létre, amelyekről akkor (egykor) gondolni sem lehetett. Drasztikusan visszaszorult az állattenyésztés, a rét- és legelőgazdálkodás. Az új agrár-környezetvédelmi támogatások csak lassan járnak eredménnyel, bár az kétségtelen, hogy a „gazdálkodó” nemzeti parkok területén van érdemi javulás is e téren.

Sajnos azok a nagy ívű, a vidék felzárkóztatását is célzó programok (Alföld-program, Vásárhelyi-terv, Homokhátság-program stb.), amelyeknek középponti kérdése volt az okszerű környezethasználat és a falu, a tanya viszonya mind „elenyésztek”, pedig lehetett volna belőlük a környezet korszerű használatát és megújítását hozó, egymásra épülő sikeres programsorozat. „*Ezt a luxust nem engedhetjük meg magunknak*” (Enyedi 1980, 121. o.) – sopánkodik 1980-ban Enyedi György. Úgy tűnik, még ezen kívül több mindent „megengedtünk” magunknak. Már nem vagyunk élelmiszer-önellátók. A mezőgazdaság szerkezete teljesen átalakult. Színvonala csak egyes térségekben és ágazatokban emelkedett, úgy, hogy ennek következtében drasztikusan csökkent a falvak tekintetében mérhető agrár-eltartó képessége.

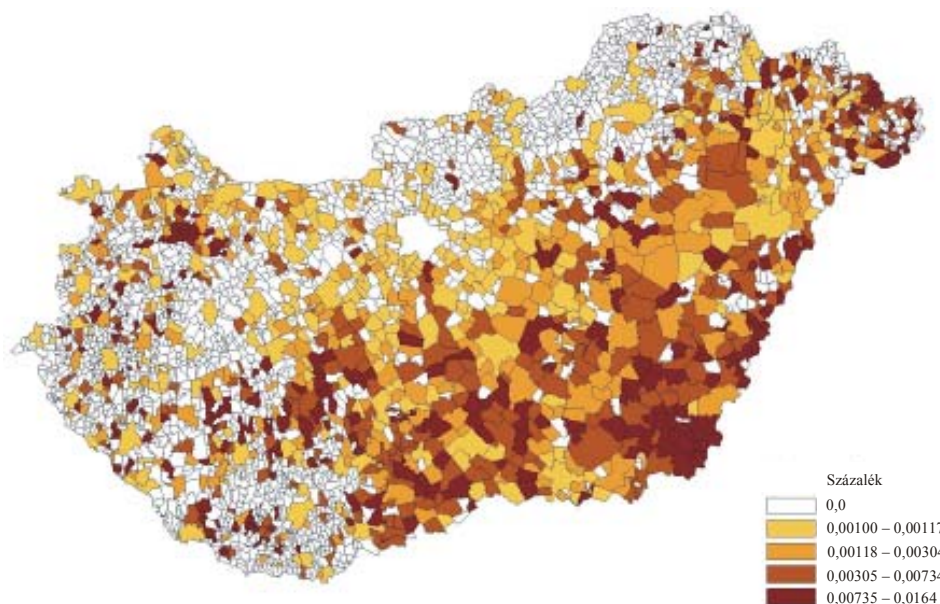
A földtulajdoni és bérleti viszonyok pedig még mindig „mozgásban” vannak. Fő jellemzőjük, hogy nemcsak a földtulajdon és a földhasználat vált el egymástól, hanem a lakóhely is. Mint egyszer az egyik nagy tapasztalattal rendelkező agrártudós mondta: „A magyar falvak történetében ilyen még nem fordult elő. A falu szélén lakó egykori parasztember nem tudja, hogy kié a kertje végében lévő föld. Egykor tudta. Vagy az övé volt, vagy a falubelijéé, vagy a földbirtokosé. Most csak azt látja, hogy egy traktorral és egy kombájnnal a harmadik faluból valaki évente 3–6 nap alatt megműveli.”⁸

8 Dr. Márton János közlése.

A kistermelés és a szerény mezőgazdasági kiegészítő jövedelem csak az Alföld jellemző részein emelkedik ki. Az igen jelentős agrártámogatások a „rendszerben lévő” szerény kisebbségéhez jutnak el a legnagyobb arányban.

3. ábra

A mezőgazdasági kistermelésből származó jövedelem

Forrás: Farkas J. Zs.:2010.

Az igen jelentős agrártámogatások a „rendszerben lévő” szerény kisebbségéhez jutnak el a legnagyobb arányban. S akkor még nem beszéltünk arról, amit Enyedi György „*intellektuális szolgáltatásként*” (Enyedi 1980, 132. o.) ír le. A mezőgazdasági kutatásokról, az egykori tájintézetekről (illetve azok fokozatos megszűnéséről), a fajtafenntartásról, a szaktanácsadásról és a szakemberképzésről.

Nagyon érdekes annak a kétségtelenül igaz tanulságnak a felelevenítése, hogy „*míg a tőkés mezőgazdaság a falu elszegényesedését*” eredményezte, addig a magyar modell szerint működő „*szocialista mezőgazdaság a falvak stabilitásához járul hozzá*” (Enyedi 1980, 137. o.). Nem véletlen, hogy az 1980-as években, amikor együtt kutattuk Bács-Kiskun megye falvait, külföldi vidékkutatók sorával jártuk be a szakszövetkezeti tanyás falvakat (Csatári et al. 1984). Nyilván e cikk kereteit messze meghaladná annak a kifejtése, hogy mekkora okszerű, és mekkora oktalan veszteségek érték a magyar vidéket az elmúlt két évtizedben. Enyedi György kristálytisza gondolatai ma is arra biztatnak, hogy hozzá hasonlóan végig kellene (újra) gondolni a mezőgazdaság és a vidék kapcsolatát. Azok a szlogenek, amelyek arról szólnak ma, hogy a mezőgazdaság a vidékfejlesztésnek szükséges, de nem elégséges feltétele kevés ahhoz, hogy a 2000-es évek falusi válságának a „mélységéből” kiindulva új pályát találjunk a „maradék” falvak „maradék” mezőgazdaságának.

A falusi jövő

Enyedi György a falvak jövőjét illetően – nem elhallgatva az azóta is szinte folyamatosan tartó „felesleges településforma a falu” kijelentéseket és vitákat – a falvak hosszú távú fennmaradásával számol.

Körülbelül harmadnyi vidéki területre becsüli azt a faluállományt, ahol a modern mezőgazdaság lesz képes fenntartani ezt a településformát. Úgy tűnik, hogy „*az integrált élelmiszer-gazdaság*” megroppanásával ez az arány ma kisebbre becsülhető.

A következő – fennmaradó – harmadot az ipar, a városok erős vonzásába került falvak csoportja képezi. Ezek egy része, közel fele valóban szerves, szuburbán együttélésben a nagyobb városokkal valóban jól prosperál. Másik része, különösen Észak-Magyarországon súlyos válságban van a hagyományos nehézipar felszámolása nyomán.

Végül a harmadik harmad, az akkori „*országterület mintegy harmadára kiterjedően*” (Enyedi 1980, 161. o.) , a hanyatló falusi térségek csoportját képezte. Esetükben ma sem fogadható el a „*kis lélekszámú települések fejlesztése nem gazdaságos*” (Enyedi 1980, 162. o.) elv, mert a „*társadalmi juttatásokra nehéz a gazdaságosság fogalmát érdemben vonatkoztatni.*”

Mint az azóta elvégzett kutatások is igazolják e falusi térségek általános fejlettsége egy ötfokozatú skálán, több mutató átlagával számolva is nagyfokú stabilitást mutat. Népségük évtizedek óta fogy, s labilis gazdaságuk és társadalmuk révén valóban erősen korlátozott jövő lehetőségekkel rendelkeznek.

A könyv legutolsó alfejezete az „*alsó fokú központokkal*” foglalkozik. Ez a téma is, akárcsak akkor, tehát 10 évvel az országos településhálózat fejlesztési koncepció 1971-es megjelenése után, újra aktuális. Éppen három évtizeddel a járások megszűnése után most ismét járási hivatalok szerveződnek, s a falvak többsége elveszti azt az önkormányzati hivatalát, amely két évtizeden át, a rendszerváltozás egyik legfontosabb falufejlesztési eredményeként a helyi élet fő szervezője, letéteményese volt.

Érvényben lesz ismét Enyedi György kérdése: „*Hogyan tudja a helyi központhálózat betölteni a szerepét?*”

Összegzés

A tudományos értékek örökei. Az igazi alkotó elmével bíró tudósnak a művei nem avulnak. Egészen kiváló példa erre – mint őszintén remélem, hogy e kis tisztelgő írással és szerény eszköztárral talán sikerült bemutatnom – Enyedi György *Falvaink sorsa* c. munkája.

A legszomorúbb tanulsága e remek könyvecskének – újraolvasva és néhány gondolatát itt ismét papírra vetve – sajnos az, hogy országunk társadalma, politikai vezetői, képzett értelmisége nem képes tanulni a saját hibáiból.

Az akkoron a *Gyorsuló idő* sorozatban megjelent munkákat, mint ezt a falvakról szólót is, ezrek olvasták. A falvak fejlesztéséhez, de még a rendszerváltás utáni első koncepciók kidolgozásához is érdemben használták a tudományt, annak eredményeit. Amelynek olyan nagy formátumú művelői, mint ő is volt, rendre komoly, sorsfordító kérdéseket tettek fel, s azokra sokoldalú, gyakran persze nem minden kétséget kizáró, de mindenképpen hasznos és felhasználható, sőt a nemzetközi tudományos világba is „beágyazott” válaszokat adtak.

1. táblázat

A legfejlettebb húsz falusi térség hazánkban, 1990–2007

Kistérség	1990		Kistérség		2000		kistérség	2007	
	általános fejlettség	lakónépesség	általános fejlettség	lakónépesség	általános fejlettség	lakónépesség		általános fejlettség	lakónépesség
Bácsalmási	2,34	19 523	Szerencsi	45 874	2,42	45 874	Nagyatádi	2,4	27 057
Szécsényi	2,32	20 777	Edelényi	37 727	2,40	37 727	Csengeri	2,37	13 674
Nyírbátori	2,31	44 881	Püspökladányi	52 802	2,39	52 802	Kisteleki	2,35	18 768
Tiszafüredi	2,31	42 464	Jánoshalmai	18 006	2,33	18 006	Berettyóújfalui	2,34	51 693
Sarkadi	2,29	26 553	Berettyóújfalui	55 528	2,33	55 528	Tabi	2,31	13 616
Fehérgyarmati	2,28	39 835	Szikszói	19 677	2,32	19 677	Kadarkúti	2,3	20 871
Püspökladányi	2,27	52 864	Sarkadi	25 784	2,29	25 784	Hevesi	2,29	35 467
Szikszói	2,25	19 097	Tiszafüredi	41 575	2,28	41 575	Abaúj-Hegyközi	2,28	14 835
Vásárosnaményi	2,21	32 379	Csurgói	19 253	2,27	19 253	Püspökladányi	2,26	50 552
Mezőkovácsházai	2,2	49 166	Bácsalmási	18 873	2,24	18 873	Mórahalmi	2,25	26 314
Csengeri	2,19	14 526	Kunszentmártoni	39 789	2,23	39 789	Lengyeltóti	2,23	11 356
Jánoshalmai	2,16	18 800	Kisteleki	19 630	2,20	19 630	Sásdi	2,21	14 556
Kunszentmártoni	2,16	41 669	Sellyei	15 059	2,18	15 059	Derecske-Létavértesi	2,2	35 757
Sellyei	2,15	14 888	Hevesi	37 106	2,17	37 106	Sarkadi	2,18	23 863
Kisteleki	2,14	20 077	Mórahalmi	26 166	2,16	26 166	Sellyei	2,17	13 918
Enyingi	2,14	21 762	Sásdi	15 761	2,15	15 761	Jánoshalmai	2,17	16 805
Baktalórántházai	2,13	33 649	Mezőcsáti	15 437	2,10	15 437	Csurgói	2,13	17 641
Mezőcsáti	2,11	15 614	Bodrogközi	18 893	2,07	18 893	Mezőkovácsházai	2,11	41 843
Abaúj-Hegyközi	1,97	16 216	Mezőkovácsházai	46 546	2,06	46 546	Bodrogközi	2,1	17 419
Bodrogközi	1,94	19 270	Abaúj-Hegyközi	16 104	2,04	16 104	Bácsalmási	2,01	17 506
<i>Összesen</i>		<i>564 010</i>	<i>Összesen</i>	<i>585 590</i>		<i>585 590</i>	<i>Összesen</i>		<i>483 511</i>

Megjegyzés: hasonló mutatókkal számolva, a mindhárom évben megjelenőnek vastag betűvel szedve.

Forrás: saját szerkesztés.

Ma ezek egyértelműen hiányoznak. Az Enyedi György segítségével alapított kis kecskeméti akadémiai kutatócsoport is lassan megszűnik. Az e tanulmány szerzője által pontosan három évtizedig – a jobbító szándékú és hasznos tudományért – megvívott mindennapi harcok úgy tűnik vesztésre állnak. A tárgyul választott sajátos könyvismertető emlékezés végén, a benne foglaltak nyomán ezen nem is lehet csodálkozni.

Az optimista „borsószóró” professzor és rezignált tanítványa, e sorok szerzője

Az ő kedvenc mondása így szólt: „*A tudomány hivatásból művelőknek a borsót szakadatlanul szükséges a falra szórni.*” Biztosan ez is – sajátosan – ösztönözhette őt a munkára, újabb és újabb nagyszerű alkotások létrehozására. Végtelen optimizmusa talán úgy sugárzik/sugározhat tovább, hogy ezután is teremnek még területi kutatók és geográfusok, akik a borsódobálásra vetemednek.

IRODALOM

- Csatári Bálint – Enyedi György – Kecse-Nagy László (1984): A községek népességmegtartó képessége Bács-Kiskun megyében. In: Csatári Bálint (szerk.): Falukutatók Bács-Kiskun megyében. MTA RKK Településkutató Csoport, Kecskemét, pp. 11–68.
- Enyedi György (1974): A magyar mezőgazdaság területi problémái: Termelési körzetek és a területi fejlesztés, p. 310.
- Enyedi György (1980): Falvaink sorsa. Magvető kiadó, Budapest
- Enyedi György (1984): Vidéki ország vagyunk?: Beszélgetés Enyedi György akadémikussal. Mozgó Világ, 10., pp. 110–115.
- Enyedi György (2009): Új vidékpolitika. Párbeszéd a vidékért. A vidék újra-felfedezése: Glatz Ferenc új könyvéről. Magyar Tudomány, 12., pp. 1551–1553.
- Farkas Jenő Zsolt (2010): Agrár- és vidékfeldrajzi kutatások Bács-Kiskun megyei példákkal. Egyetemi doktori értekezés, Szeged
- Tóth Krisztina (2000): A falusi életkörülmények változása Magyarországon. In: Geográfus doktoranduszok IV. országos konferenciája konferenciakötete (CD), SZTE, Szeged
- Kulcsszavak: Enyedi György, vidék, a mezőgazdaság, falusi települések kutatása.

Resume

The recently deceased academician Mr. György Enyedi devoted the first quarter century of his long research career by researching rural areas, agricultural geography and rural settlements. As a closure of this period he wrote a book titled The Fate of Hungarian Villages, which was published in 1980. At that time Hungarian countryside was over a quite successful decade. It is an extremely interesting and illuminating task to read again in details the work of such a great scientist after three decades. It can be experienced how many useful conclusions are still valid from the study, which is based on very authentic data and rich in geographical analyses. Regarding its approach, methods and clear and simple scientific wording it is considered an up-to-date work. Furthermore it is sure, that the provincial – rural processes that had taken place then, are newly topical.